

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ДВОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДЕНИХ НАЗВ ІЗ СЕМОЮ 'ВОДА'

© Теглівець Ю. В., 2009

Статтю присвячено аналізу двоконпонентних складених назв із семою 'вода' з погляду ономасіологічного підходу із визначенням ономасіологічної бази та ономасіологічної ознаки.

The article is dedicated to the analyses of the two-component compound names with the seme 'water' from the point of view of onomasiological approach with the definition of the onomasiological basis and the onomasiological feature.

З погляду ономасіології всі семантичні деривати (до них належать слова із семою 'вода', що функціують і як загальновживані лексеми, і як терміни) є наслідком вторинної номінації, оскільки до зовнішньої оболонки лексеми додається новий об'єкт номінації. Тому, розглядаючи семантичну деривацію в парадигмі ономасіології, можна простежити зв'язок цього процесу з лінгвальними та екстралінгвальними чинниками, що дає всі підстави вважати слово одиницею, здатною репрезентувати всі функції мови, зокрема й прагматичну. На думку М. Докуліла та І. Кухаржа [2, с. 196], упорядкування екстралінгвального змісту відповідно до способів називання відбувається за допомогою так званих ономасіологічних категорій, які утворюють основу назви. Структура ономасіологічних категорій завжди двочленна: явище, яке має отримати назву, входить до певного поняттєвого класу, отримуючи в межах цього класу певну ознаку; поняттєвий клас входить до ономасіологічної структури як *означене* (ономасіологічна база), а ознака – як *означуване* (ономасіологічна ознака). Ономасіологічна база фіксує належність терміна до класу предметів, ознак, дій, а ономасіологічна ознака уточнює, конкретизує ономасіологічну базу. Становлення ономасіології як міжрівневої лінгвістичної дисципліни сприяло перенесенню уваги в розгляді номінативних засобів мови з іменників на всі повнозначні слова. Крім того, відбулося переміщення центру ономасіологічних досліджень з лексичного на словотвірні одиниці мови (М. Докуліл, О. Кубрякова, І. Улуханов, Л. Капанадзе, І. Торопцев, О. Селіванова) і розгляд як засобів номінації також синтаксичних одиниць – словосполук і навіть речень як позначень ситуації (з поєднанням в останніх номінативних і предикативних функцій).

Отже, метою статті є аналіз ономасіологічної структури двоконпонентних складених назв із семою 'вода' з виокремленням ономасіологічної бази та ономасіологічної ознаки. Актуальність зумовлена тим, що складені назви із семою 'вода' ще не були об'єктом окремого дослідження, до сьогодні не акцентувалося уваги на ролі окремої семи у збагаченні значень компонентів складеної назви.

Серед складених назв із семою 'вода' спостерігаємо значну перевагу двоконпонентних структур (1416 терміносполук, що становить 74 % від загальної кількості (1886) аналізованих складених назв). Двоконпонентні складені назви із семою 'вода' подано такими моделями:

1. Модель «**прикметник + іменник**» об'єднує складені назви, у яких:

1) ономасіологічна база містить сему 'вода', ономасіологічна ознака виражена:

а) загальнонауковим терміном: *капілярна вода* (капілярний – «тонкий (щодо пор, каналів, порожнин, судин тощо)» [3, с. 383]); *ставок евтрофний* (евтрофний ← евтрофікація – «процес збагачення водойм поживними речовинами, необхідними для розвитку водних

рослин» [3, с. 282]); вода **дистильована** (дистильований ← дистилляція – «розділення сумішей рідин на компоненти випаровуванням і наступною конденсацією пари, що утворилася» [3, с. 263]); вода **атмосферна** (атмосферний ← атмосфера – «газоподібна оболонка Землі та інших небесних тіл; одиниця тиску» [3, с. 92]); вода **гравітаційна** (гравітаційний ← гравітація – «всесвітнє тяжіння; метод збагачення корисних копалин» [3, с. 219]); озера **дистрофні** (дистрофний ← дистрофія – «порушення живлення тканин, органів або організму людини чи тварини в цілому, що призводить до виснаження організму» [3, с. 264]); вода **метаболична** (метаболичний ← метаболізм – «перетворення речовин та енергії, які становлять основу життєдіяльності організмів» [3, с. 532]);

б) загальнотехнічним терміном: течія **турбулентна** (турбулентний – «невпорядкований рух рідин або газів...» [3, с. 851]); вода **адсорбційна** (адсорбційний ← адсорбція – «вбирання речовин з газів або розчинів поверхнею твердого тіла або рідини» [3, с. 27]); вода **гігроскопічна** (гігроскопічний – «такий, що вбирає вологу» [3, с. 192]); лід **аморфний** (аморфний – «безформний, стан конденсованих (рідких і твердих) тіл, що характеризується невідповідним розташуванням їхніх молекул» [3, с. 52]);

в) загальноживаним словом: **високі води, внутрішнє море, рожева вода, вода вільна, вода сира, течія підземна, течія суцільна, вода безпечна, вода важка, вода брудна, пара гостра, пара свіжа, море бурхливе, лід сухий, море внутрішнє** тощо;

2) сема 'вода' виражає ономазіологічну ознаку, ономазіологічною базою є:

а) загальнонауковий термін: **ерозія** – термін, який у медицині означає «порушення шару епітеліальної тканини або слизових оболонок під впливом різних подразників...» [3, с. 317], у металургії вказує на «руйнування поверхонь металевих виробів...» [3, с. 317], у термінології землеробства **ерозія водна** – «фізична ерозія, при якій руйнування ґрунту відбувається під дією талих, дощових або проливних вод. Серед неї виділяють площинну, лінійну, краплинну, іригаційну» [4, с. 68]; **ерозія краплинна** – «водна ерозія, при якій руйнування незахищеної поверхні відбувається під кінетичною дією дощових крапель, які розбризкують вниз по схилу на більшу відстань, ніж зверху» [4, с. 69]; **водна гігієна** (термін **гігієна** вживається як галузь медицини, а також «соціальна гігієна – наука про громадське здоров'я людини, про соціальні проблеми медицини тощо» [3, с. 192]); **кран паровий** (кран – «запірний клапан, що в його рухомій деталі є отвори, через які пропускають потік рідини або газу; пристрій для керування гальмами; машина періодичної дії, що нею піднімають і переміщують на невелику віддаль вантажі» [3, с. 459]);

б) загальнотехнічний термін: **газ водяний** (газ – «агрегатний стан речовини, в якому молекули слабо зв'язані між собою силами взаємодії...» [3, с. 161]); **фаза парова** (фаза – «певний момент, окрема стадія в розвитку якого-небудь явища, в зміні форми або стану якого-небудь тіла; окремих період в розвитку природи або суспільства; вживається як термін у термодинаміці, електротехніці» [3, с. 860]); **радіатор водяний** (радіатор – «нагрівальний прилад систем водяного і парового опалення; пристрій системи охолодження двигунів» [3, с. 699]);

в) загальноживане слово: **візерунок річковий, сорочка водяна, життя водне, колесо водяне, коса морська, дзеркало водне** тощо.

Цю модель також подають складені назви, базовий компонент яких містить композити **гідро-, водо-**. Особливістю таких термінів є те, що ономазіологічною базою є постпозитивний компонент. Ономазіологічна ознака вказує на:

1) **функцію: гідроізоляція жорстка, гідроізоляція комбінована;**

2) **науку: гідрологія інженерна, гідрологія загальна;**

3) **техніку: гідротехніка воднотранспортна, гідротехніка енергетична, гідротехніка протималарійна, гідротехніка річкова;**

4) споруду: *гідроелектростанція підземна, гідроелектростанція припливна, гідроелектростанція пригребельна*;

5) процес: *водоспоживання безповоротне, водоспоживання протипожежне, водопостачання тимчасове* тощо.

2. Модель «дієслово + іменник». У такій моделі ономасіологічна база містить сему 'вода', ономасіологічна ознака виражена:

а) загальнонауковим терміном: *вода абсорбована* (абсорбований ← абсорбція – «вбирання газів або рідин, а також світла і звуку всім об'ємом рідини чи твердого тіла» [3, с. 860]); *вода аерована* (аерований ← аерація – «провітрювання, насичення повітрям» [3, с. 28]);

б) загальнонавжованою лексемою: *заражена вода, відпрацьована вода, освітлена вода, вода пом'якшена, вода забарвлена, пара насичена, річка відкрита*.

І перша, і друга модель творять логіко-поняттєву структуру «ознака – предмет».

3. Модель «іменник + іменник» може мати:

а) безприйменникову конструкцію «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку», що створює логіко-поняттєву структуру «процес – об'єкт»: *рух рідини, проба води, водоносність ріки, добігання води, витрати води, оздоровлення ріки, в'язкість рідини, мутність води, швидкість течії, стік води, рециркуляція стоків, очищення води, освітлення води, агресивність води* тощо; «предмет – об'єкт»: *дзеркало води, долина ріки*; «величина – об'єкт» *кількість течії, критерії водостоків* і т. ін.

Ономасіологічною базою у такій конструкції є:

1) загальнонауковий термін: *режим течії* (*режим* – «певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь» [1, с. 1021]; *рух рідини* (лексему *рух* уживають у значеннях – «1. Спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього суцього. 2. Процес розвитку, внаслідок якого відбувається зміна якості предмета, явища і т. ін. 3. Зміна положення кого-, чого-небудь унаслідок коливання, обертання, переміщення і т. ін. 4. Робота якого-небудь механізму, машини, пристрою і т. ін. 5. Зміна положення тіла або його частин (у людини або тварини). 6. Зміна в душевному стані, викликана яким-небудь почуттям, переживанням і т. ін.» [1, с. 1091]); *оздоровлення ріки* (лексему *оздоровлення* ← *оздоровлювати* уживають у значеннях: «1. Поліпшувати, поправляти стан чийого-небудь здоров'я; // виліковувати від якого-небудь захворювання, забезпечуючи нормальний розвиток організму. 2. Робити щонебудь більш нормальним, правильним; поліпшувати стан чого-небудь, усуваючи вади» [1, с. 664]), *швидкість течії* (лексема *швидкість* має значення: «1. Стрімкість руху кого-, чого-небудь або поширення чогось. 2. Темп якоїсь дії, процесу тощо. 3. Величина тягової сили машин, механізмів, що залежить від способу зчеплення шестерень. 4. Характеристика руху, що визначається відношенням пройденого тілом або точкою шляху до відповідного проміжку часу» [1, с. 1392]);

2) загальнонавжована лексема: *проба води, водоносність ріки, добігання води, витрати води, очищення води, освітлення води* тощо;

б) прийменникові конструкції (трапляються нечасто):

– «іменник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку»: *міграція з водою, спадання з дощем, вода з нафтопродуктами*;

– «іменник у називному відмінку + іменник у місцевому відмінку»: *гартування в воді, охолодження в воді, потреба у воді*;

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку»: *відбиття від дощу, відстань до водозабору*;

– «іменник у називному відмінку + іменник у знахідному відмінку»: *заявка на воду, скид у море* тощо.

Ономасіологічною базою в таких конструкціях є загальнонавжовані слова (*скид, охолодження*) і загальнонаукові терміни *міграція* (значення лексеми *міграція* – «1. Переселення народів у межах

країни або з однієї країни в іншу. 2. Пересування тваринних організмів з однієї місцевості в іншу у зв'язку зі змінами умов життя або з проходженням циклу розвитку. 3. Переміщення, перерозподіл яких-небудь елементів» [1, с. 526]), **гартування** (значення лексеми *гартування* ← *гартувати* – «1. Надавати металевим виробам твердості, пружності, міцності нагріванням до високої температури та наступним раптовим охолодженням. 2. Виховувати моральну і фізичну стійкість у боротьбі з труднощами» [1, с. 174]), **відбиття** (значення лексеми *відбиття* – «1. Відкидання зустрічним ударом. 2. Протидія наступові, нападові супротивника силою, боєм. 3. Відкидання світла, радіохвиль і т. ін. у зворотному напрямку. 4. Те, що відображене на дзеркальній, полірованій поверхні» [1, с. 123]), **заявка** (значення лексеми *заявка* – «1. Офіційне подання на що-небудь; замовлення. 2. Перший прояв чого-небудь; повідомлення про намір здійснити, виконати щось» [1, с. 345]), **відстань** (значення лексеми *відстань* – «1. Простір, який розділяє на два пункти, предмети тощо. 2. Різниця між ким-небудь у поглядах, у соціальному становищі і т.ін.» [1, с. 123]).

У зазначеній моделі ономасіологічна ознака вказує на:

1) *функцію*: вода **охолоджувальна**, вода **кондуктометрична**, вода **зрошувальна**, вода **лікувальна**, дощ **очищувальний** тощо;

2) *якість*: вода **відпрацьована**, вода **кисла**, вода **чиста**, дощ **кислий**, лід **штучний**, лід **сухий**, вода **мінералізована**, вода **деаерована**, вода **дейонізована** (у парфумерії – **м'яка вода**), течія **вільна [безнапірна]**, течія **зворотна** тощо;

3) *глибину*: **глибина течії**;

4) *хімічну характеристику*: вода **важка**, вода **зв'язана**;

5) *форму і стан*: вода **пароподібна**, вода **тверда**, течія **кільцева**, течія **суцільна**, течія **перехресна** тощо;

6) *колір*: вода **рожева**, приплив **зелений**, приплив **червоний**, приплив **блакитний**, дощ **кривавий [кольоровий]**, вода **забарвлена** тощо;

7) *розташування*: лід **донний**, лід **материковий**, море **внутрішнє (континентальне)**, вода **атмосферна**, вода **котлова**, вода **шахтна**, води **грунтові**, вода **підземна** тощо.

Аналіз ономасіологічної структури двокомпонентних складених назв із семою 'вода' показав, що ономасіологічна база збігається із синтаксично стрижневим словом, ономасіологічна ознака є свого роду конкретизатором, завдяки чому значення складеної назви набуває нових семантичних відтінків. *Перспектива* такого аналізу полягає в тому, що його можна застосувати як для окремих слів, так і для складених назв, об'єднаних спільною семою.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 2. Dokulil M. *Vztach jazyka a myšlení ve struktuře pojmenování* / M. Dokulil, J. Kuchař. – Praha, 1962. – 234 s. 3. Словник іноземних слів / за ред. О. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. 4. Тлумачний словник із загального землеробства / [ред. В. П. Гудзя]. – К.: Аграрна наука, 2004. – 224 с.